

БОГДАН Л. ДАБИЋ

Полусложенице у Суреповом преводу „Слова о Полку Игорову“

Руски епски спјев из 12. вијека »Слово о полку Игорову« бесумње је најстарије узор-дјело словенске књижевности. Послије њега Словени ће дати европској књижевности још неколико значајних прилога: »Козмину хронику« (Чеси), далматинску и дубровачку књижевност (Хрвати), Јана Кохановског (Пољаци).

Поетска усавршеност староруског епа била је први повод да се посумња у оригиналност спјева. Претпоставило се да би то могла бити нека мистификација. Језик овога дјела такође је особен. Његова специфичност састоји се у овоме: он се не подудара са језиком било које руске дијалекатске области. Оригинал староруског епа изгорио је у историјском пожару Москве. Споменик је издат 1800. године, а за царицу Катарину сачињен је препис нешто раније, 1795/96. године. Међутим, препис се не слаже у свему са оригиналом. У првом издању, Мусиновом, њему су помагали и два врсна палеографа тога доба: Малиновски и Бантиш-Каменски.

Већ прво издање захтијевало је превод (препјев) на савремени руски језик тога времена. Од тада многи даровити пјесници Словенства, поглавито руски, огледали су се у превођењу (препјевавању) тога дјела: спјевом се научно бавио сам Пушкин, а преводио га је Пушкинов претходник Василије Жуковски.

Словенска културна и књижевна узајамност огледа се, између осталог, и у томе што су узор-дјела једнога

словенског народа обично преведена на све остале словенске језике. Тако је било и са »Словом о полку Игорову«. За спјев су се од самог почетка живо заинтересовали европски филолози Јосиф **Добровски** и Јаков **Грим**. Њиховим настојањем Јосиф **Јунгман** превео је спјев на чешки и њемачки језик већ 1810. године. Поново је на чешки језик превео »Слово о полку Игорову« **Вјачеслав Ханка**. Врло рано је спјев преведен и на пољски језик: године 1806. превео га је **Годебски**, године 1833. **Бељовски**, а 1836. **Лукашевич**. Године 1835. **Михаил Максимович** држи о »Слову« читав курс на Кијевском универзитету. **Мицкјевич** у својим париским предавањима о словенској књижености посвећује му двије лекције. У нашем стољећу поново је овај спјев превођен на руски и на остале словенске језике. Еминентни пјесници Словенства прихватили су се тога посла: на пољски га је превео **Јулијан Тувим**, на чешки **Фр. Кубка**, на бугарски **Љ. Стојанов**.

Код јужних Словена историјат упознавања са »Словом« текао је овако. **Људевит Гај** учествовао је 1830/40. године у његовом тумачењу. **Фрањо Миклошић** популарисао га код својих студената, а 1853. држи о њему јавно предавање. За »Слово« знају и послуже се каткад њиме и остали хрватски препородитељи. Али нико од Хрвата није га преводио ни до данас.

Код Срба су се директније прихватили популарисања и превођења »Слова«. Први штампани превод на српскохрватски језик појавио се 1842. године (то је препјев **Милоша Светића**). **Светић** се још једном вратио овом послу. Други превод дао је **Данило Медић** у Петрограду 1870. године (овај превод био је патриотски). Годину дана касније излази у Бечу препјев **Огњеслава Утјешеновића** **Острожинског**. (Овај пјесник сматрао је све словенске језике дијалектима једног језика, што се негативно одразило и на његовом преводу). И сам **Његош** фрагментарно је преводио »Слово«. Он га је, као уосталом и »Илијаду«, пребацивао у десетерац. **Његош** је превео свега 173 стиха: **Запјев**, **Помрачење**, **Погибија**, **Плач Јарославнин**. Последњи превод на српски језик дао је др **Иван Шајковић**, **Нови Сад** 1930. Друго издање овога препјева изашло је у **Финској**, **Хелсинки** 1939. **Шајковић** је био добар зналац руског језика и уопште човјек руског васпитања. Служио се обимним материјалом и многим препјевима, а мање изворником. Својеглаво се опирао совјетским достигнућима на том пољу. Суреп каже да је **Шајковићев** превод,

уза све то, ипак најбољи препјев на српскохрватски језик. Све у свему, Срби су дали пет преводаца и шест превода.

Словенци имају два превода: старији **Плетершников** (Целовац 1866) и научни превод Рајка **Нахтигала** (Љубљана 1954). Изузев Нахтигалова превода, сва су друга издања данас библиографски раритети (и српска и словеначка).

Сурепов превод изишао је 1957. у Београду, издање »Нолита«. Може се сматрати белетристички успјелим. Преводилац је сам у предговору објаснио свој начин преводјења. »Мене су на овај одговоран посао навела углавном два разлога. Први, што ниједан од постојећих превода није више употребљив због својих нетачности, погрешака и застарелости, тако да наша култура не може рачунати да у својој ризници има ово ремек-дело; и други, што су се, по мом мишљењу, стекли објективни услови под којима је могућно дати бољи и вернији превод« (стр. 22).

Успјех Суреповог препјева у томе је што је он метрички исправно појмио староруски спјев. »Слово о полку Игорову« написано је формално у прози, али то је чиста поезија (без стихова, строфа, сликова). Суреп с правом сматра да »дословни, прозни преводи могу имати значаја једино за науку о језику«. Даље, он је сагледао да је погрешно свако насилно утјеривање »Слова« у уобичајене стопе 19. вијека. Савремена метрике даје — вели он — веће метричке могућности: слободан стих (за који 19. вијек није имао развијено осјећање). И Суреп се одлучио за слободни стих, без риме, и успио је у томе.

У овом раду нашу пажњу привукла је лексика превода. Тачније речено: њен творбени аспект. Ишчитавајући ово дјело, запазио сам склоност преводиоца ка употреби полусложеница. Најбоље ћемо то освијетлити ако их сучелимо са правим сложеницама, које су незнатно заступљене у овоме препјеву. Број сложеница (правих) може се избројати на прсте једне руке:

- (1) ... на коњице **брзоноге**
(... на свои брѣзи комони)
- (2) ... своје коње **брзоноге**
(... свои брѣзи комони)
- (3) ... на престолу **златоковном**
(... на своем златокованнѣм столѣ)
- (4) ... кроз ождеље **златоткано**
(... чрез злато ожерелие)

- (5) ... сунце светло и **тросветло**
(... свѣтлоє и тресвѣтлоє слънце)

Неке од ових сложеница преузете су из оригинала (**златоковни, тросветло**), а за друге се аутор препјева одлучио по сопственој побуди: било да су оне и раније живејеле у нашем пјесничком језику, (златоткани, брзоног), било да их сам сачини. Само ове посљедње, којих нема у оригиналу, треба сматрати карактеристичнима.

Полусложеницама преводилац је прибјегавао много чешће него ли правим сложеницама. Оне убједљиво говоре о његовој склоности да их употрежи, о томе да је цијенио њихову стилску и семантичку изражајност. Навешћемо сада списак полусложеница које је Суреп сам сачинио за потребе свога превода:

- (1) ... **славуж-певче** (57. стих)
(... соловию старого времени)
- (2) ... и **буј-тур** му Всеволоде (78. стих)
(... буй туръ Всеволодъ)
- (3) ... **једин-брате** (79. стих)
(... одинъ братъ)
- (4) ... тада ступи **кнез-Игоре** (98. стих)
(... вѣступи Игорьъ князь)
- (5) ... **румен-зраци** (125. стих)
(... заря свѣтъ запала)
- (6) ... **црвен-штитом** (129. стих)
(... чрълеными шиты)
- (7) ... **бисер-благом** (143. стих)
(... всякими узорочъ половецкими)
- (8) ... **сребрн-дршку** (147. стих)
(... сребрено стружие)
- (9) ... **црн-облаци** с мора плове (160. стих)
(... чръныя тучья съ моря идутъ)
- (10) ... о, **јар-туре** Всеволоде (190. стих)
(... яръ туре Всеволоде!)
- (11) ... куд пролетиш ти, **буј-туре** (186. стих)
(... камо, туръ, поскачяше)
- (12) ... о, **јар-туре** Всеволоде (190. стих)
(... яръ туре Всеволоде)
- (13) ... хвалисава **кнез-Бориса** (205. стих)
(... Бориса же Вячеславича)
- (14) ... **раван-ходом** оца доне (209. стих)
(... междю угорьскими иноходъци)

-
- (15) ... ту **крв-вина** не дотече (242. стих)
(... ту кровавого вина не доста)
- (16) ... **кнез-Игоре** (283. стих)
(... Игорь и Всеволодъ)
- (17) ... **буј-Рјуриче** (407. стих)
(... ты буй Рюриче)
- (18) ... **челик-војском** (423. стих)
(... своими желѣзными плѣки)
- (19) ... **буј-Романе** (437. стих)
(... а ты, буй Романе)
- (20) ... а сад ево **кнез-Игора** (453. стих)
(... нѣ уже княже Игорю)
- (21) ... **сребрен-струјом** (474. стих)
(... сребренѣми струями)
- (22) ... **град-Полоцка** (478. стих)
(... грознымъ полочаномъ)
- (23) ... **кнез-Всеслава** (482. стих)
(... дѣду своему Всеславу)
- (24) ... **бисер-душу** (493. стих)
(... жемчюжну душу)
- (25) ... **девицу-љубимицу** (510. стих)
(... дѣвицу себѣ люблю)
- (26) ... **кнез-Всеславе** (511. стих)
(... врѣже Всеславъ жребий)
- (27) ... **Кијев-граду** (513. стих)
(... къ граду Кѣеву)
- (28) ... **кнез-Всеславе** (531. стих)
(... Всеславъ князь)
- (29) ... **кнез-Игору** Бог пут каже (593. стих)
(... Игореву князю Богъ кажетъ)
- (30) ... **студен-росу** (622. стих)
(... студеную росу)
- (31) ... **кнез-Игоре** (625. стих)
(... княже Игорю!)
- (32) ... **зелен-траву** (633. стих)
(... зелѣну траву)
- (33) ... **девојчицом-лепотицом** (666. стих)
(... красною дивницею)
- (34) ... **кнез-Ольга** (676. стих)
(... Ольгова коганя)
- (35) ... и **буј-туру Всеволоду** (691. стих)
(... буй туру Всеволоду)
-

Пада у очи мали број сложеница и велики број полусложеница. Полусложеница има више од тридесет (додуше, и њих има поновљених). Ако се изузме »иноходџи угорѣски«, у оригиналу готово да и нема правих сложеница, а и полусложеница је врло мало. За наведену ријеч »иноходџи« преводилац је у напомени сам навео да је руски термин замијенио ријечју »раван-ход«, коју је преузео из наше муслиманске епике. Очито да му се та ријеч свидјела.

Врло је упутно да се види како и у којој је мјери Нахтигал употребљавао сложенице и полусложенице у свом научном преводу. Дајемо их по нумерацији којом су обиљежене ријечи из Суреповог препјева: (1) slavec starega časa, (2) silni Tur Vsevolod (3) edini brat (4) tedaj je stopil Igor knez (5) zarja je svit vžgala (6) z rdečimi ščiti (7) z vsakršnimi vezeninami (8) srebrno kopje (9) črni oblaki (10) ognjeviti Tur Vsevolod (11) kamor je Tur skočil (12) ognjeviti Tur Vselovod (13) Borisa pa Bvječaslavljiča (14) med ogrskimi konji kljusači (15) tu je krvavega vina zmanjkalo (16) Igor in Vsevolod (17) ti silni Rjurik (18) svojimi železnini polki (19) a ti smeli Roman (20) se je, knez, Igorju Poločanom (23) dedu svojemu Vseslavu (24) biserno dušo (25) za devico sebi ljubo (26) vrgel Vseslav (27) k mestu Kijevu (28) Vseslav knez (29) Igorju knezu Bog pot kaže (30) mrzlo roco (31) knez Igor (32) zeleno travo (33) s krasno devico (34) Olegovega kanovega (35) smelemu Turu Vsevolodu.

Нахтигал се у овоме преводу готово и није служио сложеницама, а још мање полусложеницама. Само на једном мјесту употребио је Нахтигал сложеницу: **šestoperutniki**. Па и та му је преузета из оригинала: **шестокрилци**. Интересантно је да је Суреп »пропустио« да ову ријеч преведе на наш језик сложеницом. Он се определијелио за ријеч **птићи**.

Ако размотримо ове сложенице Сурепове, видјећемо да их има од три врсте (најмање), по типу творбе. Првome типу дале су подстицај руске синтагме типа: буи турѣ, ярѣ турѣ. Томе ништа не смета чињеница што оне у оригиналу нису никакве сложенице, већ само описне фразеолошке јединице.

Другоме типу дале су импулс наше полусложенице типа: **чика Перо, тета Мара, сека Зора, кума Коса**. У нашем језику творевине овог типа пишу се као полусложенице тек у зависним падежима: разговарао сам са **чика-Пером**, поручи **кума-Коси**, видио сам **тета-Мару**. У српско-хрватском језику овако бива углавном са именицама што

значе сродство или пак неку титулу. И није случајно што су у Суреповом преводу најчешће заступљене полусложенице као: **кнез-Игоре** (4) о, **јар-туре** Всеволоде (182), **ти буј-туре** (186), хвалисава **кнез-Бориса** (205), **буј-Рјуриче**, **буј-Романе** (437), **кнез-Игора** (453), **кнез-Игору** Бог пут каже (593), **кнез-Всеславе** (531), **кнез-Ољега** (676) и **буј-туру** Всеволоду. Дакле, свуда нека титула уз особно име. Сличне су овом типу и оне полусложенице у којима долази атрибутска апозиција уз назив града: **град-Полоцка** (478), **Кијев-граду** (513).

Трећи тип који се издваја у засебну творбену категорију био би онај гдје имамо придјев у првом дијелу полусложенице, а друга компонента је именица. Придјевски дио стоји у номинативу јединине мушког рода и остаје непромјењив. Такве су полусложенице: **једин-брате** (79), **румен-зраци** (125), **црвен-штитом** (129), **сребрн-дршку** (147), **црн-облиц** (160), **сребрн-струјом** (474), **студен-росу** (622), **зелен-траву** (633). Неке од наведених очито имају књишки карактер. Непромјењивост придјевске компоненте у полусложеници најбоље се истиче у случајевима када се облик мушког рода придјева не подвргава моцији: **сребрен-дршку**, **студен-росу**, **зелен-траву**. Придјев мушког рода детерминише именицу женског рода, при чему такав придјев губи и моцију, и деклинацију, и конгруенцију. Исту појаву запажамо у случају кад придјев у јединици детерминише именицу у множини: **румен-зраци**, **црн-облаци**. При томе он губи граматички број, губи конгруенцију и деклинацију. Као посебан случај треће категорије можемо узети оне творбене моделе гдје умјесто придјева као прве компоненте у полусложеници — имамо именицу. Али та именица очевидно има придјевски смисао: **бисер-благод**, **крв-вина**, **челик-војском**, **бисер-душу**. Наведене полусложенице имају значење: крвавога вина (тј. као крв црвеног), челичном војском (разумије се, фигуративно), бисерну душу (тј. племениту). Уосталом, то потврђује и концепција изворника: и **всѣкъми узорочѣи** **половецкѣи** ту **кравового** вина не доста, **желѣзными плѣки**, **жемчюжну** душу.

Теже би се овамо уклопиле полусложенице типа: **славуј-певче**, **девицу-љубимицу**, **девојчицом-лепотитом**. Поготову ова посљедња, у којој обје компоненте чувају не само свој акценат него и деклинацију. У овоме случају интеграција је више појмовна и значењска него ли морфолошка.

Послије овог разматрања Сурепових сложеница могу се формулисати сљедећи закључци.

1. У изворнику преводилац није имао довољно подстицаја за употребу полусложеница. За полусложенице првог типа можемо рећи да су оне више резултат преводиочеве интерпретације него ли ауторске концепције руског изворника.

2. Понегдје је преводиоцу било потребно да скрати стих за један слог. То је постигао творбом полусложеница, тј. недеклинисањем првог дијела синтагме. На примјер: **једин-брате!** (Упореди народно: добар-човјече, јадан-брате, млад-јуначе). Овај поступак даје много версификацији, али мало придаје изражајности.

3. Најчешће је сложеница у Суреповом преводу стилски манир, додуше изражајан. Но ипак се осјећа код њега склоност ка полусложеници, као комуникативној и изражајној јединици.

Суреп је добро осјетио једну лингвистичку истину: претварањем синтагме или фразеолошке јединице у полусложеницу он значењски интегрише два коријена у један. А два интегрисана коријена увијек имају више семантичког набоја него ли описна фразеолошка јединица или синтагма. Очито је да Суреп није унапријед приступио са готовом концепцијом, већ да му се она наметнула у процесу превођења. А подсвјесно је могао носити и моделе из наше епске пјесме (и муслиманске лирске), особито за полусложенице типа: **челик-војском, бисер-благом.**

Литература:

- ¹⁾ „Слово о полку Игорову“, Са староруског превео М. Панић-Суреп, издање „Нолит“, Бгд. 1957.
- ²⁾ „Слово о полку Игорове“, юбиларно издание АН СССР, М. 1950.
- ³⁾ „Староруски еп Слово о полку Игорове, изд. Словенске академије Љубљана, 1954.